

Σχόλιον

Suomen Byzantin Tutkimuksen Seura ry:n jäsenlehti

Medlemsblad för Sällskapet för Byzantinsk Forskning rf

2/2009

Σχόλιον ιε, ζφιζ

9. Vuosikerta/Årgång

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001/Grundad år 2001

Sisällys

Bysanttilaista kaupunkihistoriaa	1
<i>Björn Forsén</i>	
<i>BTS:n puheenjohtaja</i>	
Konikovon evankeliumi (Bibl.Patr.Alex. 268) – käsikirjoitus monikielisestä Makedoniasta	3
<i>Jouko Lindstedt</i>	
Miksi Proklos kiinnostaa	7
<i>Tuomo Lankila</i>	
Matka bysanttilaiseen Makedoniaan	10
<i>Juho Wilskman</i>	
Uusia kirjoja	14
Ilmoitusasiaa	16
Kutsu Bysantin päiville: <i>Urban decline in the Byzantine Realm</i>	

Toimitus/Redaktion:

Mari Rahkala ja Juho Wilskman

mari.rahkala(at)helsinki.fi

juho.wilskman(at)helsinki.fi

Bysanttilaista kaupunkihistoriaa

Tänä vuonna Bysantin päivä järjestetään jo syyskuun lopussa. Aiheena on tällä kertaa *Urban Decline in the Byzantine Realm*. Tarkoituksena on valaista kaupunkiyhteisöjen kehitystä Bysantin valtakunnan alueella vuodesta 200 vuoteen 800 jKr. Tällöin antiikissa niin tärkeät ja kukoistavat kaupungit vähenivät määrältään, supistuivat kooltaan ja menettivät suuren osan itsehallinnostaan.

Kaupunkien rappeutuminen ei kuitenkaan tapahtunut kaikkialla samanaikaisesti. Uusin tutkimus on osoittanut, että alamäki, joka lännessä ja Balkanin pohjoisosissa on havaittavissa jo 300- ja 400-luvuilla, ja osittain jopa 200-luvulla, alkoi Kreikassa vasta 500-luvun lopussa, Anatoliassa 600-luvulla ja Syyriassa ja Palestiinassa niinkin myöhään kuin 700-luvun puolivälissä. Idässä kaupungit säilyttivät merkityksensä myös arabivalloituksen jälkeenkin, eikä kaupunkikulttuurin heikkeneminen 700-luvun loppupuolella koskaan saavuttanut vastaavia ulottuvuuksia kuin muualla Bysantin valtakunnan alueella.

Kaupungit ovat aina muodostaneet hyvin tärkeän osan länsimaista kulttuuriamme, jopa siinä määrin, että esimerkiksi Max Weber piti kaupunkeja antiikista periytyneenä nimenomaan länsimaisena ilmiönä. Kaupunkien merkitys on ollut huomattava, ei ainoastaan kaupankäynnin vaan myös käsityötaidon ja ylipäänsä kulttuurin kehitykselle. Erityisen mielenkiintoinen mutta hyvin problemaattinen on kysymys idän (bysanttilaisten ja arabialaisten) kaupunkien yhteyksistä länteen ja niiden roolista länsimaisen kaupunkikulttuurin kehitykselle. Toivomme, että Bysantin päivä antaa teemasta uutta pohdittavaa.

Tämän syksyn Bysantin päivä on laajuudeltaan poikkeuksellinen. Pystymme tällä kertaa tarjoamaan teille peräti kahdeksan esitelmää. Kotimaisten esitelmäsihtijöiden lisäksi seuran vieraana on neljä, osittain hyvin tunnettua ulkomaista vierasta (Lontoosta, Nottinghamista, Wienistä ja Pisasta). Näin mittavan kollokvion järjestämiseen olemme kyenneet yhteistyössä Helsingin yliopiston historian laitoksen ja Suomen Ateenan-

instituutin kanssa. Toivottavasti mahdollisimman moni jäsenistä pääsisi seuraamaan tätä Suomen oloissa merkittävää kansainvälistä Bysantin-aiheista tapahtumaa.

Kansainvälisyydestä puheen ollen haluaisin jo tässä vaiheessa muistuttaa teitä seuraavasta kansainvälisestä Bysantin tutkimuksen kongressista, jo kahdeskymmenes toinen lajissaan, jonka bulgarialainen sisarseuramme järjestää Sofiassa 23.–27.8. 2011. Lisätietoa kongressista löytyy järjestäjien juuri avaamilta kotisivuilta (<http://22byzantinecongress.org/home/welcome/>). Aikaa ilmoittautumiseen on vielä yli vuoden verran joten jokaisella on hyvää aikaa järjestää oman ohjelmansa niin, että pystyy osallistumaan.

Lopuksi haluaisin vielä mainostaa kahta seuran kannalta tärkeää tapahtumaa. Ensiksikin Princetonin yliopiston professorin, tunnetun bysantinistin ja seuramme entinen vieraan, John Haldonin kirjan *Byzantium. A History* suomennos ilmestyy lopultakin tänä syksynä. Kirja on BTS:n käännettämä ja toimittama, ja sen kustantaa Gaudeamus. Näin jokaisella Bysantista kiinnostuneella on pian mahdollisuus tutustua yhteen alan tärkeään yleisesitykseen suomen kielellä. BTS:n jäsenenä voitte ostaa kirjan alennettuun hintaan.

Toinen iloinen uutinen on tietenkin seuramme siirtyminen Internet-aikakauteen. Käykää tutustumassa uusiin kotisivuihimme (<http://www.protsv.fi/bts/>). Sieltä saatte lisää informaatiota seurasta ja sen toiminnasta. Voitte lukea sitä kautta myös Skholionin sähköisessä muodossa. Toivomme, että Skholionin sisältö leviäisi näin entisestä suuremmalle lukijakunnalle. Tästä huolimatta Skholion ilmestyy tulevaisuudessakin paperiversiona. Antoisia lukuhetkiä toivottaen!

Björn Forsén

BTS:n puheenjohtaja

Konikovan evankeliumi (Bibl.Patr.Alex. 268) – käsikirjoitus monikielisestä Makedoniasta

Konikovan evankeliumi on noin kahdensadan vuoden ikäinen evankeliaario käsikirjoitus, jota säilytetään Aleksandrian kreikkalais-ortodoksisen patriarkaatin kirjastossa signumilla 268. Se sisältää ortodoksisen kirkkovuoden pyhäpäivien evankeliumilektiot kahdella kielellä: sivujen vasen palsta sisältää kansankielisen kreikkalaisen evankeliumitekstin ja oikeanpuoleinen sen kansankielisen slaavilaisen käännöksen kreikkalaisin kirjaimin kirjoitettuna.

Käsikirjoitukseen kiinnitti ensimmäisenä lähempää huomiota Mika Hakkarainen tutkiessaan Aleksandrian vanhoja kreikkalaisia käsikirjoituksia vuonna 2003. Täysin uudesta löydöstä ei ollut kysymys, koska käsikirjoitus oli toki mainittu ja lyhyesti kuvattu patriarkaatin kirjaston vanhoissa luetteloissa. Kukaan ei ollut kuitenkaan tutkinut sitä tarkemmin, ja slavisteille se oli tuiki tuntematon.

Bibl.Patr.Alex. 268 on verrattain suurikokoinen (sivujen koko n. 320 x 233 mm) nahkakansiin sidottu kaunis paperinen käsikirjoitus, jossa on runsaasti käytön jälkiä. Se sisältää 39 lehteä eli 78 sivua, joista 74 sivulla on tekstiä. Alun perin sivuja lienee ollut ainakin 136. Sivuja on kadonnut alusta, lopusta ja kahdesta kohtaa keskeltä, ilmeisestikin jo ennen kuin käsikirjoitus on kulkeutunut Aleksandriaan.

Käsikirjoituksen kreikkalainen teksti on käännös Uuden testamentin koineesta kansanomaisempaan kielimuotoon. Kreikkalaisen tekstin editoinut dos. Martti Leiwo on osoittanut, että se perustuu vuonna 1710 julkaistuun kansankieliseen Uuteen testamenttiin tai sen lähes muuttamattomaan uusintapainokseen vuodelta 1810. Virallinen kirkko suhtautui yleensä varsin penseästi näihin kansankielisiin versioihin.

Slaavilainen teksti ei sekään edusta kirkkoslaavia, vaan elävää Ala-Vardarin murretta nykyisestä Kreikan Makedoniasta. Slaavilaisten kielten nykyisen jaottelun kannalta se on selvästi makedoniaa, ei bulgariaa, vaikka 200 vuotta sitten tätä eroa pidettiin useimmiten vain murre-erona.

Pieni osa slaavilaisesta tekstistä oli jo aikaisemmin tunnettu, koska neljä ensimmäistä lektiota (ei koko evankeliaario, vaikka useimmat hakuteokset niin väittävät) painettiin Thessalonikissa vuonna 1852. Tekstin toimitti painoon arkkimandriitta hadži Pavel Božigropski (n. 1800–1871), joka oli kotoisin Konikovon kylästä (nykyiseltä nimeltään Δυτικό). Koska Pavelia pidettiin yleisesti tekstin kääntäjänä, evankeliaariota alettiin kutsua slavistiikassa Konikovon evankeliumiksi. Aleksandrian käsikirjoitus osoittaa kuitenkin, että Pavel oli vain tekstin myöhempi toimittaja: vain käsikirjoituksen toinen käsi, joka on tehnyt korjauksia ensimmäisen käden kääntämään slaavilaiseen tekstiin, on Pavelin.

Alkuperäinen käsikirjoitus on selvästikin ollut ahkerassa käytössä jo pitkän aikaa ennen kuin se joutui Pavelille. Valitettavasti käsikirjoituksen alkuperäisen laatijan eli ensimmäisen käden henkilöllisyys on tuntematon. Voimme vain arvioida, että käsikirjoitus on laadittu 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla tai 1700-luvun lopulla. Paperin vesileima voisi auttaa ajoituksessa, mutta valitettavasti sitä ei ole löytynyt mistään vesileima-albumista. Joka tapauksessa voimme sanoa, että Konikovon evankeliumin aleksandrialainen käsikirjoitus on vanhin teksti, joka heijastaa nykyisen Kreikan Makedonian slaavilaismurteita – ja vanhin evankeliumikäännös, jota voidaan kutsua kieleltään nykymakedonialaiseksi. (Kyrilloksen ja Methodioksen käännökset 800-luvun jälkipuoliskolta perustuivat nekin osittain juuri Makedonian slaavilaisiin murteisiin, mutta mistään erillisestä makedonian kielestä ei siihen aikaan voinut puhua.)

Makedonian maantieteellinen alue keskisellä Balkanilla oli osmaniaikana etnisesti ja kielellisesti hyvin monimuotoinen. Alueella puhuttiin makedoniaa/bulgariaa, kreikkaa, turkkia, albaniaa, valakkia (aromuunia ja meglenoromaniaa), romanikieltä ja ladinoa (džudezmoa). Makedonian etninen monimuotoisuus säilyi aina Balkanin sotiin 1912–1913 asti. Sotien seurauksena alue jaettiin Serbian, Kreikan ja Bulgarian kesken.

Osmani ajan Makedonian kristittyjen tärkein sivistyskieli oli kreikka. Kreikkalaisia kirjaimia käytettiin myös albanian ja valakin (aromuunin) kirjoittamiseen. Osa makedonian ja bulgarian puhujistakin käytti mieluummin kreikkalaisia kuin kyrillisiä kirjaimia – eteläisessä Makedoniassa kyrilliset kirjaimet jäivät lähes kokonaan pois käytöstä. Kreikkalaisin kirjaimin kirjoitettuja makedonialaisia evankeliumi-

käsikirjoituksia tunnetaan 1800-luvulta muitakin, mutta Konikovon evankeliumi on niistä selvästi vanhin.

Mielenkiintoisin paralleeli Konikovon evankeliumille on kreikkalais-albanialainen Uusi testamentti, joka painettiin Korfulla vuonna 1827. Tekstin oli kääntänyt albaniaksi Vangjel Meksi (Evangelos Meksikos, k.1823?), ja sen toimitti painoon Grigori Gjirokastriti, josta samana vuonna tuli nimellä Grigorios Argirokastritis Ateenan arkkipiispa. Meksin ja Gjirokastritin evankeliumi on täydellinen evankeliumikirja, ei evankeliaario, mutta se on samalla tavoin kaksipalstainen kuin Konikovon evankeliumi, ja vasemman palstan kreikkalainen teksti näyttäisi olevan sama kansankielinen versio, vaikka tarkemmat vertailut ovat vielä tekemättä. Läntiset raamattuseurat toimivat tuohon aikaan jo Balkanillakin tukien kansankielisten raamatunkäännösten julkaisemista. Kansankielinen kreikkalainen versio rinnastui kansankielisiin albanialaisiin tai makedonialaisiin ja bulgarialaisiin käännöksiin.

Konikovon evankeliumin erikoisuus on se, että se on muotoiltu liturgiseksi kirjaksi ja fyysisistä todisteista päätellen sitä on myös ahkerasti luettu. Emme kuitenkaan tiedä, mikä sen tarkempi rooli jumalanpalveluksissa on ollut ja kumman palstan tekstiä on ensisijaisesti luettu ääneen.

Konikovon evankeliumin laaja tieteellinen editio julkaistiin vuonna 2008 suomalaisten ja makedonialaisten slavistien ja suomalaisten kreikan tutkijoiden yhteistyön tuloksena. Prof. Jaakko Frösénin huippuyksikön tuki oli korvaamatonta sekä paikan päällä Aleksandriassa että edition julkaisemisessa Suomessa. Kreikan historian ja kielen tutkijat Mika Hakkarainen, Martti Leiwo ja Maria Basdekis lähtivät epäröimättä mukaan hankkeeseen, jossa ei voinut välttää Balkanilla poliittisia intohimoja herättäviä kysymyksiä. Itselleni Konikovon evankeliumin tutkiminen ja julkaiseminen jää muistiin kauniina esimerkkinä tieteitten välisestä yhteistyöstä ja solidaarisuudesta.

Kirjallisuutta

Lindstedt, Jouko & Spasov, Ljudmil & Nuorluoto, Juhani (toim.). 2008. *The Konikovo Gospel – Кониковско евангелие: Bibl. Patr. Alex. 268*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. (Commentationes Humanarum Litterarum, 125.)

Lindstedt, Jouko. 2008. The road to Konikovo: Thoughts on the context and ethics of philology. S. 168–182 teoksessa Jouko Lindstedt & al. (toim.), *С любовью к слову: Festschrift in honour of professor Arto Mustajoki on the occasion of his 60th birthday*. (Slavica Helsingiensia 35.) Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures. Luettavissa myös osoitteesta

<http://www.slav.helsinki.fi/publications/sh/sh35/15.pdf>

Lisää viitteitä, valokuvia ja materiaalia julkaisuhankkeen kotisivulla:

<http://www.helsinki.fi/~jslindst/268/>

Jouko Lindstedt, slaavilaisen filologian professori

Helsingin yliopisto, slavistiikan ja baltologian laitos

(1.1.2010 lähtien: nykykielten laitos)

Miksi Proklos kiinnostaa

Proklos (412-485) oli lähes 50 vuotta "Platoninen seuraaja" eli Ateenan uusplatonisen koulun johtaja. Proklos oli tavattoman tuottelias kirjoittaja. Hänen säilynyt korpuksensa on laajuudeltaan noin kuusinkertainen suhteessa uusplatonismin perustajan Plotinoksen tuotantoon. Kuitenkin olemme menettäneet arviolta puolet hänen kirjoituksistaan. Prokloksen seuraaja Marinos kertoo hänen käyttäneen viisi vuotta Kaldean Oraakkeliin kommentaarin kirjoittamiseen. Tästä työstä on säilynyt vain nelisivuinen katkelma.

Prokloksen Platon-kommentaareista tärkeimmät eli Timaios- ja Parmenides-kommentaarit ovat sinänsä laajoja kooltaan, mutta kummatkin vain torsoja. Kirjallisena töistään Proklos itse piti eniten juuri Timaios-kommentaaria. Se oli alunperin nuoruuden työ, mutta hän viimeisteli sen itse elinaikanaan. Teos on hyvä esimerkki myöhemmän uusplatonismin menetelmistä ja Prokloksen virtuositeetista. Yksinomaan dialogin avaussanoista ("yksi, kaksi, kolme, mutta missä on neljäs... eilistä vieraistani") Proklos kehittää sivun toisensa jälkeen oletettuja "platonisia" totuuksia.

Kirjoittajana Proklos tekee vaikutuksen myös monipuolisuudellaan. Kommentaarien lisäksi hän kirjoitti ilmaisultaan tiiviitä monografioita sekä hienostuneita hymnejä jumalille. Erityisen merkittävä on Teologian alkeet. Siinä esitetään 211 loogisessa propositiossa uusplatoninen teoria, kuinka todellisuus kehkeytyy perimmäisestä alkuperusteesta. Teologian alkeet puhuttelevat puhtaana järkeisoppina. Sen sijaan kommentaareissaan ja pääteoksessaan Platoninen teologia Proklos vetoaa laveasti Platonin, kreikkalaisten "teologien" eli Homeroksen ja Orfeuksen sekä kaldelaisen ilmestyksen auktoriteettiin.

Proklos mielletään nykyään kaiketi metafysiikan mestariksi, mystiikan teoreetikoksi ja maagissävyyisen uskonnollisen käytännön - teurgian - puolustajaksi. Tiedämme, että Proklos löysi allegorista menetelmää soveltaen niin kreikkalaisesta mytologiasta kuin

Platonin dialogeista oman koulukuntansa edellyttämiä "totuuksia". Hän uskoi paitsi ylijärjellisiin jumaluuksiin myös leijonakasvoisiin demoneihin ja lohikäärmeisiin. Sopii kuitenkin muistaa, että Proklokselle kuuluu merkittävä asema myös tieteen, erityisesti matematiikan ja astronomian, historiassa. Arvatenkin pikemminkin tieteellisistä kuin teurgisista ansioista Proklokselle on omistettu nimikkokraateri Kuussa.

Proklokselle toki luonnontiede on aina toissijainen suhteessa teologiaan. Proklos arvosteleo Aristotelesta liiallisesta innosta etsiä aistimellisessä maailmassa vaikuttavia syitä. Siksi hän asettaa teologisemman Timaioksen opin luonnosta Aristoteleen fysiikan edelle. Prokloksen tähtitieteellinen pääteos syntyi oireellisesti teurgisen toiminnan sivutuotteena. Proklos joutui väliaikaisesti pakenemaan kristittyjen painostusta Vähään-Aasian. Oleskellessaan siellä hän tutki ja elvytti paikallisia kultteja. Asuessaan maanpaossa erään aristokraatin vieraana Proklos lupautui tämän pyynnöstä kirjoittamaan planeettojen liikettä koskevan teoksen siitäkin huolimatta, että piti tällaista aihetta alempana kuin autenttista jumalallisiin syihin ulottuvaa platonista astronomiaa.

On useita syitä olettaa mielenkiinnon Prokloksen tuotantoa kohtaan tulevaisuudessa edelleen kasvavan. Ensinnäkin Prokloksen monipuolisuus, taituruus ja teemojen ristiriitaisuuskin tekevät hänen teksti-korpuksestaan mielenkiintoisen myöhäisantiikin dokumentin. Nämä tekstit ovat vihdoin 2000-luvulla käytössämme asianmukaisina editioina. Toiseksi on ilmeistä, että niin kristillistä kuin islamilaistakaan mystiikan perinnettä ei voida ymmärtää ilman näiden virtausten Prokloksen koulusta juontuvia lähteitä. Kolmanneksi eräät filosofit ja teologit ovat päätyneet Prokloksen positioita muistuttaviin näkemyksiin Heideggerista ja "postmoderneista" virtauksista inspiroituneen käänteeseen, "apofaattisen innostuksen", myötä. Myöhempien uusplatonistien Yhtä ja ykseyden luokkia koskevia kehittelyjä luetaan yrityksenä "ylittää" ei vain monoteismin ja polyteismin, vaan jopa teismin ja ateismin vastakkainasettelua. Neljänneksi ei sovi unohtaa maailmankatsomuksellista etsintää. Se saattaa tehdä uusplatonismista kiinnostavan spesialisteja laajemmissa piireissä. Itämaisista "elämäntaidosta" etsitään samaa, jota on löydettävissä eurooppalaisen ajattelun kreikkalaisista juurista ja

nimenomaan uusplatonikoilta. Uusplatonismi olisi käypä teoreettinen perusta uudentalaiselle uskonnollisuudelle, joka tähtää kristinuskon syrjäyttämien tai peittämien käytäntöjen ja ajatusmuotojen herättämiseen. Varsin luonnollisesti nimenomaan Kreikan "uushellenismin" intellektuaalisen suunnan parissa uutta uskonnollisuutta rakennetaan Prokloksen teologisen ajattelun perustalle.

Uskonnollisen etsinnän ulkopuolella uusplatonismilla on yleisemminkin annettavaa kaikille ajatustavoille, joissa halutaan pitää kiinni modernista tieteellisestä maailmankäsityksestä, mutta korostetaan silti elämän muotojen itseisarvoisuutta ja ei-materiaalisten arvojen ensisijaisuutta ts. eräänlaista sekulaaria spiritualiteettia ja sakraalista luontosuhdetta vailla teistisiä sitoumuksia.

Tuomo Lankila

Matka bysanttilaiseen Makedoniaan

Professori Jouko Lindstedt esittelee lehdessämme suomalaistutkijoiden merkittävää löydöstä, Konikovon evankeliumia joka valottaa Makedonian slaavikielen kehitystä. Ehkä onkin paikallaan, että lukijamme saavat myös katsauksen siitä, mitä Makedonia eli virallisesti Former Yugoslavian Republic of Macedonia (FYROM), voi tarjota Bysantista kiinnostuneelle matkailijalle. Artikkelin perustuu omaan muutaman päivän vierailuuni maassa viime syksynä.

Nykyinen Makedonian valtio vastaa historiallisesti Pohjois-Makedoniaa. Se oli osa Rooman valtakuntaa ja päättyi valtakunnan jaossa Itä-Rooman alaisuuteen. Slaavit alkoivat työntyä alueelle 500-luvun lopulla ja seuraavan vuosisadan alussa Bysantti menetti siitä otteensa. Hieman myöhemmin alue joutui Bulgarian valtaan ja oli itse asiassa Bulgarian viimeisten hallitsijoiden ydinaluetta heidän taistelussaan Bysantin keisari Basileios II Bulgaarintappajaa (963-1025, yksin vuodesta 976) vastaan. Nykymakedonialaiset jopa pitävät näitä ensimmäisen Bulgarian valtakunnan viimeisiä tsareja, ennen kaikkea Samuelia (997-1014), nimenomaan makedonialaisina hallitsijoina.

Kuten tunnettua päättyi Basileioksen ja bulgaarien sota Bysantin voittoon ja nykyisestä Makedoniasta tuli jälleen osa Bysantin valtakuntaa. Erityisen merkittäväksi keskuksesi nousi Ohrid, jonka autokefalisesta, eli Konstantinopolin patriarkasta riippumattomasta, arkkipiispasta tuli koko entisen Bulgarian valtakunnan ja siinä sivussa Serbian kirkon johtaja.

Kun Bysantin valtakunta hajosi 1204 neljännen ristiretken seurauksena, joutui Makedonia sen perinnöstä kamppailevien valtojen taistelutantereeksi. Alueen herruudesta taistelivat niin latinalaiset, bulgaarit kuin bysanttilaiset Epeiros ja Nikaiakin. Väestön lojaliteetti oli varsin horjuvaa, mihin myös bysanttilaiset historiankirjoittajat kiinnittävät huomiota. Nikaiianhan onnistui lopulta 1261 vallata Konstantinopoli takaisin ja perustaa Bysantti uudelleen. Se sai myös Makedonian alueen kontrolliinsa. Kuitenkin jo 1200-luvun lopulla serbit alkoivat työntyä alueelle ja lopullisesti he valtasivat sen 1300-luvun

puolessavälissä. Itse asiassa Serbian Stefan Dušan (1331-1355) kruunautti itsenä ”Serbian ja Romanian autokraatoriksi ja basileukseksi” Makedonian nykyisessä pääkaupungissa Skopjessa. Dušanin kuoleman jälkeen hänen valtakuntansa hajosi. Makedoniaa hallinneista serbi-ylimyksistä erityisesti alueen viimeisenä ortodoksikuninkaana pidetty Marko Kraljević (1371-1395) on jäänyt jälkipolvien mieleen ja myös häntä nykymakedonialaiset pitävät nimenomaan makedonialaisena hallitsijana. Markon kuoleman jälkeen osmanit ottivat vallan alueella seuraavaksi viideksisadaksi vuodeksi.

Itse matkasin Makedonian Skopjeen junalla Thessalonikista. Juna kulkee (tai kulki) tuon välin kerran päivässä. Tosin sinä päivänä, kun minun olisi pitänyt matkustaa, olivat Kreikan rautatiet lakossa, joten minun piti (tai sain) jäädä Thessalonikiin vähän pitemmäksi aikaa.

Rautatie kulki Vardar-joen laaksoa pitkin ja maisemat matkalla olivat erittäin kauniit. Skopjeen saavuttiin kuitenkin vasta myöhään illalla kun oli jo hyvin pimeä. Kaupungin valaistus oli puutteellinen ja odottamaton kylmyys yllätti Kreikan lämpöön tottuneen. Vaikka Thessalonikista Makedonian rajalle on vain kuutisenkymmentä kilometriä, niin ilmat ovat jo paljon viileämpiä. Ilmeisesti Kreikan ja Makedonian rajaseudulla kulkee myös ilmastovyöhykkeiden raja.

Itse Skopje on suurimmaksi osaksi rakennettu 1960-luvulla tapahtuneen maanjäristyksen jälkeen sosialistiseen tyyliin. Vanhassa kaupungissa on kuitenkin lukuisia osmaniaikaisia rakennuksia kuten kylpylöitä, majataloja, moskeijoita ja silta. Kaupungissa elää paljon muslimeja, pääosin albaaneja, ja monet moskeijoista ovat aktiivisessa käytössä. ”Makedonian museossa” esitellään maan historiaa ja siellä on mm. paljon bysanttilaista kirkkotaidetta tai sen kopioita. Vanhan kaupungin yläpuolella kohoaa vielä vanha Skopjen linna. Sen paikalla on ollut asutusta jo varhain, mutta nykyään näkyvä linnoitus on pääosin keskiajalta ja se edustaa varsin tyypillistä bysanttilaistyylistä linnoitusta: sijainti kukkulalla ja kaksi muuria, sisempi ja ulompi. Puolustuslaitteet ovat suhteellisen yksinkertaiset.

Skopjesta jatkoin matkaa Prilepiin, joka sijaitsee Pelagonian tasangon pohjoispäässä. Kyseessä on n. 70 km pitkä ja 15 km leveä vanha järvenpohja. Siellä käytiin vuonna 1259

nk. Pelagonian taistelu, jossa ”Nikaian keisarikunnan” armeija löi epeiroslaiset ja näiden liittolaisina olleet latinalaiset. Osittain juuri tuon taistelupaikan nähdäkseni olin Makedoniaan matkustanut.

Prilepin huomattavin (ja käytännössä ainoa) historiallinen nähtävyys on sen linnavuori eli Markovi kuli. Nimi tulee alueen viimeisestä ortodoksi kuninkaasta, jonka ajatellaan siellä majaansa pitäneen. Huipulla oleva keskiaikainen linnoitus, jonka omistuksesta bysanttilaisetkin usein taistelivat, oli toki olemassa jo aikaisemmin. Itse linnavuori on hyvin vaikuttava. Sen rinteet ovat louhikkoiset, ja tumman jäkälän sekä sammaleen peittämissä kellertävän ruskeissa ja harmaissa kallioissa sekä valtavissa lohcareissa on jotain hyvin epätodellista. Huipulta raunioituneesta linnoituksesta käsin avautuu huima näköala yli koko tasangon ja sitä ympäröiville vuorille. Lähistöllä sijaitsevassa Trescavekin luostarissa minulla ei valitettavasti ollut aikaa käydä.

Prilepistä jatkoin Ohridiin, jota voi hyvällä syyllä pitää Makedonian käymisen arvoisimpana matkakohteena varsinkin Bysantista kiinnostuneelle. Paikka onkin suosittu turistikohteena ja matkailuarvon ovat ymmärtäneet myös makedonialaiset itse. Ravintoloita ja krääsäkauppoja löytyy ja hintataso on selkeästi muuta maata korkeampi. Ei Ohridia silti turismin pilaamaksi voi sanoa ja hinnat ovat nekin vielä hyvin kohtuulliset.

Ohridin kaupunki sijaitsee samannimisen suuren järven rannalla. Kaupunki oli asuttu jo antiikissa, jolloin se tunnettiin Lykhnidoksena. Paikalta on kaivettu varhaiskristillisten rakennusten jäänteitä sekä teatteri. Ohridin varsinainen suuruuden aika alkoi kuitenkin 900-luvun lopulla tsaari Samuelin ja Ohridin mahtavan arkkipiispan myötä. Keskeisiä nähtävyyksiä ovatkin pääosin bysanttilaisvallan paluun jälkeen rakennetut ja koristellut kirkot. Ohrid-järven ympäristössä kerrotaan olevan 365 pyhää paikkaa ja merkittävimmät kirkot löytyvät itse kaupungista. Katedraalikirkkona toimi 1000-luvun alussa varhaisemman basilikan päälle rakennettu Sveta Sofia. Valitettavasti sen freskot ovat pitkälti tuhoutuneet. Muissa kirkoissa maalauksia on kyllä säilynyt ja itseäni kiinnostivat erityisesti Sveta Bogorodiga Perivleptoksen bysanttilaiset freskot 1200-luvun lopulta. Vaikuttavin Ohridin kirkoista on luultavasti kuitenkin Sveti Jovan Kaneo, ei ehkä niinkään arkkitehtuurinsa tai sisustansa ansiosta vaan komean sijaintinsa järven yläpuolelle kohoavalla kielekkeellä.

Kirkkojen lisäksi bysanttilaista nähtävää ovat pusikkojen keskellä Ohridin vanhaa kaupunkia kiertävä kaupunginmuuri sekä kaupungin korkeimmalla kohdalla sijaitseva erillinen linnoitus. Tällainen ”asemakaavahan” oli varsin tyypillistä bysanttilaisille kaupungeille. Linnoitus toimi paitsi viimeisenä pakopaikkana niin myös valtaa pitävien suojana kaupungin omien asukkaiden mellakoinnin ja kapinoinnin varalta. Linnoitus on nykyisin restauroitu. Vielä on syytä mainita Ohridin lukuisat vanhat talot.

Itse jouduin Ohridin jälkeen palaamaan (onneksi kauniiden metsäisten vuorimaisemien kautta) Skopjeen ja sieltä Thessalonikiin. Tosin pientä vaikeutta aiheutti se, että vaikka Kreikan rautatieläiset olivat tällä kertaa töissä, niin tulli oli lakossa.

Juho Wilskman

Uusia kirjoja

Suomen Ateenan-instituutti myöntää BTS:n jäsenille 20% alennuksen uusimmasta julkaisustaan

B. Forsén (ed.), *Thesprotia Expedition I. Towards a Regional History (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens XV)*, Helsinki 2009, ii+276 pp.

Hinta BTS:n jäsenille nyt vain 24 euroa (norm. 30 euroa)

Thesprotia Expedition on Suomen Akatemian rahoittama monitieteellinen tutkimushanke, jossa tutkimuskohdetta lähestytään arkeologian, geologian ja historiantutkimuksen näkökulmista. Hankkeessa tutkitaan Thesprotiassa, Luoteis-Kreikassa, sijaitsevan Kokytos-joen laakson historiaa diakronisesti esihistorialliselta ajalta nykypäivään saakka. Oheinen kirja on ensimmäinen osa projektin loppujulkaisusta.

Teos koostuu 19 luvusta, jotka käsittelevät Thesprotian menneisyyden eri aspekteja mesoliittiselta kaudelta (eli n. 10 000 eKr.) 1800-luvulle jKr. saakka. Seitsemän kirjan luvuista liittyy bysanttilaiseen tai Bysantin jälkeiseen aikaan.

Thesprotian projektin johtaja Björn Forsén esittää omassa luvussaan, miten 400- ja 500-luvulle ajoitettavan varhaisen kirkon vieressä sijaitsevasta kylästä sekä 1700- ja 1800-luvun tiilitehtaasta on monitieteellisin menetelmin saatu lisää tietoa. Forsénin luvussa on myös koko projektin yhteenveto. Niki Vasilikou julkaisee toisen, kreikkalaisten arkeologien kaivaman kirkon, joka sijaitsee Kokytos-joen laaksossa ja on peräisin 400- ja 500-luvulta. Tulevan Bysantin päivän vieraamme William Bowden sitoo sen sijaan luvussaan *Thesprotia in the Context of Roman and Late-Roman Epirus* Kokytos-joen laakson laajempaan kokonaisuuteen.

Asterios Aidonis ja Anestis Emmanouil osoittavat luvussaan *The People of Doliani: An Approach to the Paleodemography of the Late Byzantine Cemetery*, miten osteologian avulla voimme saada kuvan tavallisten ihmisten elinehdoista ja kuolleisuudesta. Mika Hakkarainen sekä Evangelia Balta yhdessä Fehmi Yilmazin ja Filiz Yaşarin kanssa tukeutuvat sen sijaan Venetsiassa ja Istanbulissa säilyneisiin historiallisiin arkistolähteisiin. Hakkarainen rakentaa arkistolähteiden avulla kokonaiskuvan Venetsian Thesprotiassa sijainneista tukikohdista ja Venetsian intresseistä tuolla alueella 1300-luvun lopulta 1700-luvun loppuun saakka. Balta, Yilmaz ja Yaşar puolestaan rekonstruoivat Thesprotian paikallishistoriaa 1800-luvulla osmanilaisten lähteiden avulla. Osmanikaudesta on ylipäänsä jäänyt hyvin vähän jäljelle nykyisessä Thesprotiassa. Hyvänä esimerkkinä voidaan todeta, että projektin löytämä ja Timo Sirosen

kappaleessaan julkaisema osmaninaikainen hautasteela on ensimmäinen tyypiltään tunnettu koko Thesprotian maakunnasta.

Kirjaa myy, kuten muitakin Suomen Ateenan-instituutin julkaisuja:

Tiedekirja

Kirkkokatu 4

00170 Helsinki

Puh. (09) 635 177

Sähköposti: tiedekirja@tsv.fi

www.tiedekirja.fi

Alennuksen saamiseen riittää maininta BTS:n jäsenyydestä.

John Haldon: *Bysantin historia*

Bysantin tutkimuksen seura yhdessä Gaudeamus-kustantamon kanssa julkaisee syksyllä suomennoksena John Haldonin Bysantin historian yleisesityksen *Byzantium, a History*. Haldonin kirja on vasta toinen suomen kielelle käännetty ammattitutkijan laatima yleisesitys Bysantin historiasta. Edellinen on vuodelta 1929, Charles Diehl'n *Bysantti: suuruuden aika ja rappeutuminen*. Teoksen on kääntänyt Kaisa Sivenius, toimittanut Mika Hakkarainen yhdessä Martti Leiwon ja Matti Kotirannan kanssa. Kirja on myynnissä viimeistään isänpäivää (8.11) edeltävällä viikolla, arvellaan Gaudeamuksesta. BTS neuvottelee kustantamon kanssa alennuksesta seuran jäsenille.

John Haldon

Bysantin historia

ISBN 9789524950978

Gaudeamus

Hinta 33 euroa

Bysantin tutkimuksen seura siirtyy verkko-aikaan!

Internet-sivut avattu osoitteessa

www.protsv.fi/bts

”Byzantium without borders”

22. kansainvälinen Bysantinistiikka- kongressi järjestetään

Sofiassa 22–27 elokuuta 2011.

Lisäinformaatiota verkkosivuilta

<http://22byzantinecongress.org/home/>

URBAN DECLINE IN THE BYZANTINE REALM

Tieteiden talo, Sali 505, Kirkkokatu 6, Helsinki

Bysantin tutkimuksen seura ry, Helsingin yliopiston historian laitos ja Suomen Ateenan-instituutti järjestävät 25. syyskuuta kansainvälisen kollokvion.

Ohjelma

10:00-12:00

Björn Forsén (University of Helsinki), *Introduction*

Mika Kajava (University of Helsinki), *Inscriptions and Urban Context in Byzantium*

William Bowden (University of Nottingham), *The Archaeology of Early Byzantine Decline in the Southern Balkans*

Klaus Belke (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Byzanzforschung), *The Development of Towns in Northwestern Asia Minor during Late Antiquity*

12:30-13:45

Fabio Guidetti (Scuola Normale Superiore di Pisa), *Urban Continuity and Changes in Late Roman Antioch*

Richard Alston (Royal Holloway, University of London), *Urban Transformation in the East from Byzantium to Islam*

13:45-14:45 Lounastauko

14:45-17:00

Kalle Korhonen (University of Helsinki), *Linguistic Identity in the Towns and Countryside of Byzantine Sicily*

Peter Clark (University of Helsinki), *Byzantine Towns in Comparison to West European Towns in the Middle Ages*

Kaikki kiinnostuneet ovat lämpimästi tervetulleita!

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteiden talo
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2009

Björn Forsén (puheenjohtaja)
Mika Hakkarainen
Jeanette Lindblom
Mari-Johanna Rahkala
Ilkka Syväne
Marjaana Vesterinen
Sanna Kittelä (sihteeri)
Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille
Nordea 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut

www.protsv.fi/bts